

Doğu ile Batı'nın Şuh Kadınları Üzerinden “Öteki”nin Cinselliğinin Edebî Temsili

Sexuality of the ‘Other’ as Represented in the ‘Vivacious Women’ of the East and West

Tuğba Kara*

Öz

Batı “Doğu” diye tahayyül edilen hayali coğrafyayı, kadın üzerinden tanımlarken, Doğu da “Batı” imgeleminde beden politikalarından yararlanıp bunu edebî üretimlerle beraber söylemsel boyuta taşır. Bu çalışma ile *Şarkiyatçı* ve *Garbiyatçı* iki ayrı söylemle konuşan; Pierre Loti'nin *Aziyâde* romanı ile Halid Ziya'nın *Bir Şi'ri Hayâl* adlı kitabında yer alan “Şadan'ın Gevezelikleri” adlı hikâyesi merkeze alınarak, politik söylemlerin metinselleştirilmesi bağlamında “Doğu” ve “Batı” diye tahayyül edilen hayali coğrafyaların “öteki”sini yaratırken “öteki”nin cinsellik ve cinsiyeti üzerinden kendi kimliğini nasıl inşa ettiği tartışılacaktır. Bu minvalde, bu çalışmada başta Edward Said'in Şarkiyatçılık üzerine geliştirdiği teoriler olmak üzere Jale Parla, Meltem Ahıska, Bernard Lewis, Mohamad Tavakoli-Targhi gibi araştırmacıların başkalıkçı söylemlere dair ürettikleri teorilerden yararlanılacaktır.

Abstract

While it is held that the West ascribed the distinguishing characteristics of the East through its body politics, it can be argued that the East's

.....

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Bilkent Üniversitesi, Türk Edebiyatı Bölümü. Ankara, Türkiye. tugba.kara@bilkent.edu.tr, orcid.org/0000-0001-8838-5176

■ **Başvuru:** 15 Ekim 2018

■ **Kabul:** 14 Aralık 2018

■ **DOI:** 10.21798/kadem.2019249089

This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Cite this article as: Kara, T. (2018). Doğu ile Batı'nın Şuh Kadınları Üzerinden “Öteki”nin Cinselliğinin Edebî Temsili, *Kadem Kadın Araştırmaları Dergisi*. Cilt 4, Sayı 2, 293-310.

own imaginings of the West also flourished through the promulgation of literary signifiers. This study focuses on two texts – namely Pierre Loti’s novel, *Aziyâde*, and Halid Ziya’s *Bir Şi’ri Hayal* – as these works exemplify both Orientalist and Occidentalist discourses. These texts are put forth to contextualize the imaginary geographies of “East” and “West” as the “textualization” of political discourses. In this study, such discourses will be discussed through body politics and how the “other” defines its identity through sexuality and gender. With this in mind, the overview sets out to utilize theories produced by researchers such as Jale Parla, Meltem Ahiska, Bernard Lewis, and Mohamad Tavakoli-Targhi, in addition to theories developed by Edward Said on the subject.

Anahtar Kelimeler: Şarkiyatçılık, Garbiyatçılık, Beden Politikası, Pierre Loti, Halid Ziya Uşaklıgil

Keywords: Orientalism, Occidentalism, Body Politics, Pierre Loti, Halid Ziya Uşaklıgil

Extended Abstract

Edward Said’s ground-breaking work in postcolonial studies, *Orientalism*, has received both praise and criticism since its publication in 1978. Roughly speaking, its success has been ascribed to, first, its bold manifestation of the power structures in the orientalist discourse and, second, its concluding remarks on the role of the intellectual as being able to acquire an “outsider’s” perspective. As a consequence of the spread of Orientalist ideas, many in the East began to engage in new ways of considering the West, calling to their aid the concept of *Occidentalism*, which can be defined as a collection of ideas about the West. This study attempts to analyze both discourses of the East and the West in terms of the similarities they hold in their regard for the “other”. When it comes to homogeneous compliments towards *otherness*, the divergences between the two discourses has become more varied, not least regarding a long list of problems about the modern theories of gender and sexuality.

First, the emphasis on the ‘textuality’ of the actual socio-political conditions plays a significant role in literary fiction, and thus this must be subject to analysis as part of the study.

In this context, elaborating on the concept of Orientalism developed by Edward Said and other scholars such as Jale Parla and Tavakoli-Targhi, to account for the Western process of Othering, this study identifies a similar process engaged in by intellectuals from the Ottoman-Muslim world, especially in the late 19th century.

The paper also sets out to explore the reactions of fellow authoers, ones belonging to the Orientalist, the other the Occidentalism camp, through their selected literary texts; namely, *Aziyâde* and *Bir Şi'ri Hayal*.

This study will demonstrate how both of these political ensembles mobilize the principle of respect toward women to argue for their own cultural superiority in literary form. In both configurations, the real objectives of the rhetoric are elsewhere: to convince their own women of the advantages of staying within the patriarchal system in which they are situated. In this game, the West benefits from a supplement of credit accorded to it by virtue of its positional superiority, reinforced by the ideology of progress through development in which it is presupposed that women's situations cannot but improve with techno-economic advance. However, similarly, one can see that the East also promotes theories about the Western women's gender and sexuality for the sake of textualization. By the textualization of both the East and West, the West identifies the East as a female character in its literary fiction, in the way the East itself, does. Therefore, some literary texts contain many ideas about the "Other." Those ideas are generally related to the women of the other, because women are generally regarded as an exotic subject for the patriarchal authors of these literary works. In this context, it appears that both writers employ similar methods in order to identify themselves and their Other – both linked to gender and sexuality. Via a close reading of the selected works, one can assert that certain products of literary fiction consciously aim to strengthen the patriarchal discourses of Orientalism and Occidentalism.

Both *Aziyade* and *Bir Şi'ri Hayal* show the women of the Other's as seductive, demonic and dangerous for one's own the society.

To better make the case for these arguments, the study harnesses a number of elaborate theories from numerous scholars, including Meltem Ahıska, Bernard Lewis, Michel Foucault, and Irvin Cemil Schick. Thus, this paper aims to demonstrate how certain patriarchal approaches to women's sexuality through literary fiction help existing discourses regarding constructed geographical areas.

Both selected texts' narrators are travellers, visiting the land of the Other. Therefore, both narrators have first-hand experience of the Other, and try to present them to the reader through interesting use of language and semantics. Although part of the analysis in this study relies heavily upon a reiteration of the main points of criticism the literary books received, which has by now become almost a field of study by itself, I hope to revitalize the debate by drawing attention to the relevance of the intricate relationship between Orientalism's main tenets and Occidentalism's concerns about the Other in terms of gender and sexuality.

1. Giriş

Uzanıp yatıvermiş, sere serpe;
 Entarisi sıyrılmış hafiften;
 Kolunu kaldırmış, koltuğu görünüyor;
 Bir eliyle de göğsünü tutmuş.
 İçinde kötülüğü yok, biliyorum;
 Yok, benim de yok ama...
 Olmaz ki!
 Böyle de yatılmaz ki!¹

Foucault, “cinsellik iktidar ilişkilerinde en izi sürülemeyecek olan unsur değil, kendisine en büyük araçsallık bağışlanmış olanıdır: Cinsellik çok sayıda manevra için kullanışlıdır ve en çeşitli stratejiler için bir destek noktası yahut mihver işlevi görmektedir” der (Foucault, 2006, s.103). Bu bağlamda düşünüldüğünde, kendi kimlik inşası için ötekiyi oluşturan söylemlerde ötekilik mekânları, cinsellik söyleminin ardına gizlenerek inşa edilmektedir. Bu konu için İrvin Cemil, başkalkıç söylemlerde “bir yandan yabancı mekânlar cinselleştirilirken bir yandan da cinsel ilişki egzotikleştirilmekte yani yabancılaştırılmaktadır” diye bahsetmektedir (Schick, 2002, s.16).

Nitekim cinsellik, etrafında kimliğin ve ötekiliğin kurulabileceği eksenlerden birisi, belki de en önemlisidir. Bir başka ifadeyle, başkalkıç söylemleri güçlendiren edebî üretimlerdeki erotizm ve cinsellik, hayalî mekânları kendi suretinde yeniden inşa etmektedir. Gerek şatolar gerekse de haremle, okurun ilgisini çekme noktasında Şarkiyatçı ve Garbiyatçı zeminlerde bir mekândan çok daha fazlası olarak kadınların zindanlara hapsedildiği, kırbaçlandığı ve cinsel köleler olarak eğitildiği bir yer hâline gelmektedir. Çünkü “hayalî mekân” dediğimiz “öteki”yi okura sunmanın en pratik yolu,

1 Orhan Veli Kanık, “Sere serpe” şiirini Bella isimli bir genç kadın için yazmıştır. Şiirin hikâyesi ise şöyledir: Bella, odasında yatağına uzanmış ders çalışmaktadır. Orhan Veli, kapı aralığından uzun uzun bu genç kadını seyrettikten sonra salonun köşesindeki küçük masaya oturur ve cebinden çıkardığı kâğıda bir şeyler karalayıp yeniden odaya yönelir. Kâğıdı Bella’ya uzatır ve “Bu şiiri sana yazdım” der (Bkz: Oral, 2008).

anlatılardaki cinselliğin egzotik bir şekilde metni süslemesiyle sağlanmaktadır. Metinlerde kullanılan bu cinsellik metaforu, genel olarak her iki söylem içinde, ötekinin ötekisi konumundaki "kadın" üzerinden işlenilmektedir. Bu çalışmada "ben" ve "öteki"yi belirleyen kimlik arayışlarında hem Şarkiyatçı hem de Garbiyatçı yönelimler gösterebilen metinlerden örnekler incelenerek cinselliğin metinsel düzlemdeki konumu irdelenecektir.

2. Başkalıkçı Söylemde Doğu'nun Dişil İmgesi ve Cinselliği

Edward Said'in *Şarkiyatçılık* adlı kitabı, ününü bilgiyle iktidar arasında bir suç ortaklığı olduğunu gösterebilmesine borçludur. Kendini "Batı" olarak ayarıştıran yerin dünyanın geri kalanı hakkında oluşturduğu öğretti, inanç ve klişeler toplamı olan Şarkiyatçılık; emperyalizm ve ekonomik sömürüyle yakından ilişkilidir. Batı "Batı" olabilmek için üzerinde hüküm sürdürebileceği bir Doğu kurmuş; tarihsel, siyasal, ekonomik koşullarla belirlenmiş bu Doğu temsilini dünyanın geri kalanına öğretmeyi denemiştir. Said, ünlü çalışmasıyla Şarkiyatçılığın Doğu tahayyülünü açıklamaya çalışırken, Şarkiyatçılığın Doğu'yla cinsellik arasında kurduğu bağa değinerek teorisini cinsellik üzerinden yorumlamaktadır. Bu bağlamda, Said'e göre; Şarkiyatçılığın Doğu imgesi eril bir hayal gücünü teşvik etmektedir (Said, 1978).

Anlaşılabacağı üzere, Şarkiyatçılık hem ideolojiyle hem de bilgi-iktidar ilişkisiyle iç içedir. Dolayısıyla Şarkiyatçılık tek başına bir araştırma alanından ziyade, Doğu üzerine düşünsel bir söylem de içermektedir. Benim bu çalışmada değinmek istediğim mevzu, Şarkiyatçı söylemin "Şark"ı metinselleştirmesi ve Şark'la haşır neşir olmuş metinler üzerinden Batı'nın kendi söylemini yeniden üretmesi hakkındadır. Özne olan Avrupalılar, nesne olan "öteki" sini; yani Doğuluları çeşitli yönlerden metinlerine dahil ederek yeni bir söylem üretmektedir. Bir başka deyişle, birçok Batılı edebiyat yazarı bir öteki imgelemi yaratırken, edebî metinlerin gücünden yararlanarak söylemlerini kuvvetlendirmişlerdir. Çünkü her ne kadar üretilen edebî metinler gerçek dünyanın temsili olma kaygısı taşımasa

da, bir şekilde döngüsel olarak mevcut söylemi kuvvetlendirmekte ve onu yeniden üretmektedir. Dolayısıyla kendini belirlemek için “bizden olmayan”ı araştıran Batılı özneler, metinlerindeki Doğu tasvirlerinde cinsel imalara yer vererek Doğu imgesini cinsellik üzerinden inşa etmeyi denemişlerdir. Konuya kültür eksenli bakan Parla’nın da belirttiği üzere, bütün egemen kültürler kendilerine uygun bir hâkimiyet söylemi yaratır ve bu söylem içerisinde kendilerinden başka kültürleri istedikleri gibi yansıtır (Parla, 1985, s.11). İşte tam da bu “hâkimiyet” yaratma noktasında, edebî metinlerde kurgulanan tahayyüller, başkılıkçı söylemi güçlendirmekte ve metinlerin kurgusal düzlemi bir şekilde bu amaç çerçevesinde araçsallaştırılmaktadır.

Harem, hamam, köle pazarı, cariyeler, harem ağaları, çok eşlilik ve eşcinsellik gibi kurgusallaştırılmış aygıtlardan oluşan bütün bir cephaneliği kullanan Batılı özne, Avrupa’nın görsel ve sözlü sanat üretiminde Doğu’yu önemli bir nesne haline getirmiştir. Said, *Şarkiyatçılık* adlı çalışmasında, Batılı öznenin bu çalışmalarına sık sık değinmiş ve bu metinlerin söylemdeki yerini sorgulamak üzere “Doğu” denilen dünyanın metinselleştirilmesini ele almıştır. Bu noktada Said, edebî üretimlerden alıntılar yaparak Hugo, Goethe, Flaubert, Nerval gibi birçok tanınmış ismin metinlerindeki Oryantalist tutumunu cinsiyet üzerinden nasıl konumlandırıldığını göstermektedir. Batılı yazarlar, bir yandan Doğu’nun giriftliğini kabul edip Doğu’ya bir gizem yüklerken bir yandan da bu müphemliğe rağmen Doğu dünyasını metinlerinde bolca nesneleştirmişlerdir. Bu anlamda “Şarkiyatçı” şemsiyesi altında toplanabilen büyük bir metin külliyatı mevcuttur. Söz konusu metinlerin hemen hemen hepsi Doğu’yu metinselleştirerek yeni bir Doğu tahayyülü üretmektedir. Böylece Doğu denilen alan, sınırları tam olmamakla birlikte bu metinler vasıtasıyla da var olmaktadır.

Batılı yazarların birçoğu, metinlerinde Doğu’yu tanımlarken daha çok Doğulu kadının ne yapıp ne yapmadığıyla veyahut da Doğulu kadın ve erkeğin cinselliğini nasıl yaşadığıyla ilgilenmiş ve metinlerini bu konular üzerine yoğunlaştırmışlardır. Başka bir ifadeyle, ötekinin cinsiyeti ve özellikle cinselliği nasıl yaşadığı,

toplumsal olarak kurulan hayali mekânın temel niteliklerindendir. Bu sebepten “kadınların ve bazen de erkeklerin cinselleştirilmiş imgeleri, Avrupa’nın ötekisine dair söylemde, bu mekânın anahtar belirleyicisi olarak, böylece aslında kimlik ve başkallığın belirleyicisi olarak kullanılmıştır” (Schick, 2002, s.6). Dolayısıyla çalışmamda değineceğim üzere, birçok Şarkiyatçı metinde -*Aziyâde* romanında da olduğu gibi- Doğu üzerine yapılan tanımlamalar, Doğu’nun dişil cinsiyeti ve cinselliği nasıl yaşadığı üzerinden şekillenmektedir.

2.1. Pierre Loti’nin “Şehvet Düşkünü” *Aziyâdesi*

Aziyâde, Fransız yazar Pierre Loti’nin 1879 yılında yayımlanan yarı-otobiyografik romanıdır. Roman; yirmi yedi yaşındaki İngiliz subayı olan Loti’nin 1876’da Selanik ve İstanbul’da görevli olduğu dönemde *Aziyâde* isimli on yedi yaşında, güzel bir Çerkez kadın ile yaşadığı gizli aşkın öyküsüdür. Romanda anlatıcı sesin aynı zamanda metnin yazarı olan Loti’ye ait olması ve bir anlatı tekniği olarak Loti’nin mektuplarını okurlarla paylaşması, romanın kurgusal düzleminin gerçeklikle örtüşmesi konusunda önemli olsa da, bu çalışmamda değineceğim mevzu; bu gizli aşkın gerçekte yaşanıp yaşanmadığı ya da anlatılan hikâyenin somut dünyada bir karşılığı olup olmamasından ziyade, Loti’nin “Doğu” denilen coğrafyayı tanımlarken bu tanımlamaları nasıl ve ne üzerinden yaptığı hakkındadır.

Ana karakter Loti, romanın kilit karakteri *Aziyâde* ile birlikte olabilmek uğruna Doğulu Müslüman erkek kılığına girerek roman boyunca, zengin bir konağın hanımlarından biri olan *Aziyâde* ile “yasak” bir cinsel birliktelik yaşamaktadır. Aslında metin boyunca okura aktarılan, bu iki coşkulu insanın binbir yalanla örülmüş bir yorgan altında nasıl bir birliktelik geçirdiklerinin hikâyesidir. İşte tam da bu noktada, bu çalışma için önemli olan şudur: Loti bu birlikteliği ve *Aziyâde*’ye duyduğu aşkı tuttuğu günlük ve de mektuplar sayesinde okurla paylaşırken aynı zamanda bir Batılı gözle Doğu’da neler olduğunu da “Batılı” okuruna sergilemiştir.

Öncelikle Loti, Doğu’nun cinselliği nasıl yaşadığı sorusuna cevap olabilecek nitelikteki anlatılarını kendine has, bol fantezili

üslubuyla birleştirmiş, böylece anlatı tekniğini güçlendirmeyi amaçlamıştır. Ancak bu noktada Loti'nin Doğu'yu kelimelerle resmederken yapmış olduğu tasvirler oldukça dikkat çekicidir. Loti Doğu için, “Burada küçük çocuk gruplarını Karagöz gösterisine götürdükleri görülür. Bebeklerle dolu bu salonlarda, İngiltere’de bir asker alayında bile utanca neden olacak bir gösteri sunulur. Doğu geleneklerinin ilgi çekici bir özelliğidir bu. Karagöz tiyatroları Ramazan’ın ilk gününde açılır ve otuz gün boyunca dolup taşar.” (Loti, 2003, s.10) diyerek Doğu dünyasıyla ilgili okuru bilgilendirmeye başlar. Metin içerisinde, Loti’ye göre bu “utanç verici” Karagöz gösterilerine katılmak, son derece sapkınlık olarak resmedilir. Müslümanlarca kutsal ay kabul edilen Ramazan ayında cinsel içerikli gösterilerin halk tarafından yoğun bir rağbet görmesi, Batılı özne için âdeta tahammül edilemez bir durum hâline gelir. Nitekim eserde Loti bu durumu şu sözlerle ifade eder: “Osmanlı adaletinin bütün kaçkınları önünde şehvet uyandıran danslar yapıyorlardı. Bu yeni moda çılgınlık pek tiksindiriciydi. Sodom’un en abartılı zamanlarına yaraşır bu gösterinin sonuna kadar dayanamadım ve gün doğarken eve döndüm.” (Loti, 2003, s.14). Batılı erkek özne, Doğu’nun bu “pek tiksindirici” etkinliğine katılmayı reddeder. Çünkü Doğu’nun şehvet düşkünlüğüne karşı Batılı Loti’nin zihin dünyasında “olumlanan” tavır, tam da bunu gerektirmektedir. Batılı öznenin gözünde haremleriyle, hamamlarıyla, Sodom ve Gomore’siyle ünlü Doğu âlemi, Batı’nın ahlakına uygun değildir; bu sebeple de bu tarz gösteriler Loti tarafından hoş karşılanmaz. Ancak, bu tavrına rağmen Loti, metin boyunca Aziyâde ile olan yasak aşkının ince detaylarını okuyucuyla paylaşmaktan çekinmez. Metin boyunca cinsel içerikli farklı hikâyelerden yararlanır. Üstelik bu hikâyelerin ana karakteri, metnin üreticisi Loti’den başkası da değildir. Ancak, Loti’nin gözünde onun Aziyâde ile yaşadığı bu cinsel birliktelikler masumdur; çünkü Loti Aziyâde’yi onunla birlikte olmak için bir Müslüman kılığına girecek kadar çok sevmektedir. Üstelik Loti’ye göre onu bu cinsel birlikteliğe davet eden kendi arzuları değil, Aziyâde’nin her erkeği cezbedebilecek şeytani hal ve hareketleridir. Metne göre ortada bir suç varsa, bu Batılı özneye değil, Aziyâde’ye aittir. Loti’nin Doğu imgelemi, Doğu üzerine yapmış olduğu tasvirlerden açıkça anlaşılmaktadır.

Metinde yüzlerce kez zikredilen "Doğu" dünyası, Doğu'ya atfedilen şehirlerden evlere varıncaya kadar birçok mekân ve eşya tanımlamaları üzerinden metinselleştirilmiştir. "Çok alçak bir divan ve yerlere atılan minderler, Doğu kadınlarının şehvete olan düşkünlüğünü yansıtan odanın yegâne mobilyalarını oluşturuyor." (Loti, 2003, s.76) diyen Loti, ev betimlemesinde konuyu yine Doğulu kadınların içgüdüsel arzularına getirmeyi başarmıştır.

Oysa ana karakter Loti, Aziyâde ile birlikte olabilmek için, çevresine karşı gizli kapaklı işler çevirmeye çoktan razıdır. Çünkü ona göre, Aziyâde öyle şehvet kokuyordur ki; onun kendisine doğru uzanan kayığı bile, bir kayıktan çok daha fazlasıdır. Bu durumu anlatıcı ses Loti'nin şu ifadelerinde görebilmek mümkündür: "Aziyâde'nin kayığı Anadolu'dan gelme ipek halılar, yastıklar ve örtülerle kaplıydı. Doğuya özgü gevşekliğin bütün inceliklerini barındırıyordu. Bir kayıktan çok, suyun üzerinde salınan bir arzulu yatağa benziyordu." (Loti, 2003, s.31). Aziyâde'yi ilk gördüğünde "Aziyâde dimdik bana bakıyordu. Bir Türk karşısında olsa saklanırdı ama bir gâvur erkek sayılmazdı. Daha çok uzun uzun seyredilebilecek bir merak nesnesi gibiydi. Beni seyrederken içten içe arzuladığı belliydi." (Loti, 2003, s.11) diyen Loti, Aziyâde'yi birçok yerde şu şekilde tanımlamaktadır: "Körpe ve kadife tenli bedeni, aralık, kırmızı ve nemli dudaklarıyla muhteşem bir yaratıktı. Dik tuttuğu gururlu başını hâkim güzelliğinin bilinciyle arkaya doğru atıyordu. Ağzının gülümseyişinde, kirpikten saçaklar altında yarı kapalı duran kara gözlerinin ağır hareketlerinde yakıcı bir şehvet vardı." (Loti, 2003, s.102).

Görüldüğü üzere, metnin ana karakteri Loti'nin gözünde Aziyâde kendinden korkulması gereken, şehvet dolu bir kadındır. Ancak, Loti'nin kadın cinselliği üzerinden yaptığı değerlendirmeler sadece Aziyâde ile sınırlı kalmamıştır. Loti metnin birçok yerinde Doğulu Müslüman kadınları tanımlarken onların bir yandan hırçın, bir yandan tehlikeli, bir yandan da erkekleri büyüleyebilecek çeşitli vasıflarla bezendiğini söylemektedir. Üstelik bu tasvir, metindeki her kadın karakter için benzer nitelikler taşır. Nitekim, metne göre tıpkı Aziyâde gibi, Aziyâde'nin kocasının diğer kadınları da sıra sıra pencerelere dizilmekte ve yoldan geçen erkekleri izleyip kendi cinsel

arzularını tatmin etmektedir (Loti, 2003, s.45). Metinde Loti'nin bütün bunları mektuplar aracılığıyla Avrupalı çevresine anlatırken kullandığı dil ve anlatım tarzı, Garbiyatçı söylemin temel öğretileriyle doğrudan ilişkilidir. Bu noktada Loti, metin içi mektuplarında Doğu'nun yaşadığı cinselliği “kirli ve ahlak dışı” olarak Avrupalı çevresine sunarken; bir yandan da Doğu denilen coğrafyalarda, sırf Aziyâde ile olan cinsel birlikteliğini sürdürebilmek adına “öteki” olarak gördüğü “Doğulu Müslüman erkek” kılığında dolaşmaya razı olmuştur.

Anlaşılabacağı üzere, *Aziyâde* adlı metinde geçen Doğu imgelemi genel olarak Doğulu olana ait ev, cami, yatak, pencere, minder gibi çeşitli nesneler üzerinden cinselliği çağrıştıracak şekilde anlatılırken; Doğulu kadın, Avrupalı erkeğin zihninde “şehveti yüzünden her şeyi yapabilecek” fattan bir kadın olarak tasarlanmıştır. Böylece Batılı erkeğin gözündeki Doğulu kadın imgelemi şu şekilde karşımıza çıkar: “Doğulu kadınlar, özellikle de kibarlar âleminin kadınları eşlerine borçlu oldukları sadakati çok hafife almaktadır. Bu kadınlarla başa çıkabilmek için bazı erkeklerin uyguladığı ciddi denetim ve dehşetli cezalar boşuna olmayabilir. İşi gücü olmayan, sıkıntıdan kıvranan, haremelerin yalnızlığında fiziksel olarak hasta düşen kadınlar ilk gelene, elleri altında bulunan uşaklara ya da güzelse ve hoşlarına gitmişse, kendilerini gezdiren kayıkçılara teslim olurlar. Hepsisi Avrupalı gençlere fazlasıyla meraklıdır. Avrupalı gençler bunu bilse cesaret edebilse ya da daha uygun koşullar yaratabilse denemekten çekinmeyeceklerdir.” (Loti, 2003, s.78). İşte bu sebepten, Şarkiyatçı söyleme yaslanan bu anlatı, Doğu'yu Doğulu kadınlar üzerinden tasavvur edip, “öteki”yi kadın üzerinden inşa etmiştir. Bu bakımdan *Aziyâde* adlı metnin bu yönüyle incelenmesi, başkalkçı söylemler üzerine çalışacak araştırmacılar için bir örnek niteliğinde olabilir.

3. Başkalkçı Söylemde Batı'nın Dışıl İmgesi ve Cinselliği

Kökenlerini neredeyse XVII.yüzyıldan öncelere dayandıran Şarkiyatçılık, asıl söylem iktidarını keşiflerden sonra sömürgecilik faaliyetleri ile elde etmiş, bir bakıma emperyalizmin kendini

meşrulaştırma aracı haline gelmiştir. Bu doğrultuda Batılı olmayan ötekileştirilmiş; Doğu, Batılı öznenin metinlerinde ezgotik bir imgeleme dönüşmüştür. "Ötekileştirildiğini", özellikle "mahrem" kabul ettiği kadın üzerinden cinsiyetlendirilip, kendine dışılık atfedildiğini gören Doğulu özne bir "misilleme" hareketi içerisine girmiş ve bunun sonucunda bugün *Garbiyatçılık* olarak adlandırılan bir söyleme dahil olmuştur. Buna bağlı olarak, Şarkiyatçılık ve Garbiyatçılık dünyayı algılama, anlama, açıklama ve tanımlamada iki farklı bakış açısı olarak karşımıza çıkmıştır.

Temel olarak Şarkiyatçılık Batı'nın Doğu algısı, Garbiyatçılık da Doğu'nun Batı algısı şeklinde tanımlansa da (Metin, 2013) Garbiyatçılık bir "etki-tepki" meselesi olarak ele alınabilecek kadar homojen bir kavram değildir. Bu bağlamda, Garbiyatçılık söylemi, Batı'ya karşı doğan bir misilleme hareketinden çok daha fazlasıdır. Özellikle geç dönem Osmanlı dönemi dikkate alındığında Garbiyatçılık, iktidar alanında Batı'ya tahakküm kurma çabası olarak karşımıza çıkmaz. Bu doğrultuda, Ahıska aslında "Garbiyatçılık; Şarkiyatçılığa karşı oluşan bir söylem değildir."² demektedir (Ahıska, 2003, s.4). Böylece Garbiyatçılık için Şarkiyatçılığın bilgi-iktidar ilişkisi bağlamındaki söyleminin tam tersidir demek oldukça genel ve zorlama bir ifade olacaktır. Kaldı ki Garbiyatçılığın tanımını yapmak bile görüldüğü üzere Şarkiyatçılık güdümünde gerçekleşmektedir.

Tıpkı Şarkiyatçılığın etki alanlarının kaypak bir zeminde yer alması gibi, Garbiyatçılık adı altında incelenebilecek edebî metinler de gözle görülür derecede belli bir zaman dilimine ait değildir. Bu sebeple, bu çalışmayı sınırlandırmak adına Garbiyatçılık bağlamında

2 Oksidentalizm, Avrupa ve Avrupalı diye tahayyül edilenler hakkında "karşıt"ları tarafından oluşturulmuş bir söyleme verilen ad ve genellikle Batılı olmayan ülkelerdeki Batı karşıtlığını ifade etmek için kullanılan bir kavramdır. Oksidentalizm ya da bir başka deyişle Garbiyatçılık, Batı üzerine söylem üretenlerin Batı hakkındaki tahlillerinin çarpıklığına odaklanır ama burada dikkat edilmesi gereken husus "Batı" kavramının coğrafi bir anlamdan ziyade manevi bir anlama sahip olmasıdır. Batı, coğrafi bir betimlemeden ziyade, bu söylem için; bir kültürü ve uygarlık düzeyini temsil etmektedir. Bundan ötürü Avustralya ve 2.Dünya Savaşı sonrasında Japonya sık sık Batı olmakla itham edilmektedir. Daha fazla bilgi için bkz: Ahıska, 2005.

incelenen zaman dilimi, önceki bölümde incelenen *Aziyâde* romanının yayımlandığı dönemlere denk olacak şekilde ele alınmıştır.

Bu doğrultuda son dönem Osmanlı metinleri düşünüldüğünde, siyasal alanda kurulamayan iktidar, Garbiyatçılık ile metinsel düzleme taşınmış; burada bile Batı'ya dönük olmadan, Doğu'nun kendi iç dinamiklerini kontrol etme ve "zapt etme" yönelimine evrilmiştir. Dolayısıyla Garbiyatçılık külliyyatına giren metinler, Batı'ya hükmetme gayesinden ziyade, kendi kimlik inşasını şekillendirmek ve sınırlandırmak adına yola çıkmıştır. Bir diğer deyişle, Biz kimiz, Doğulu kimdir, Batı'dan ne kadar farklıyız? gibi sorular etrafında birleşen Garbiyatçılık söylemi, Batı'ya karşı bir iktidar mücadelesinden kendi içerisinde, kendi coğrafyasında yeni bir kimlik inşa etme gayesinde (Aktay, 2006, s.427).

Ancak birbirlerinin tersi olmasa da, bu iki disiplinin söylemsel düzeyde birçok ortak noktası bulunmaktadır: Her şeyden önce Doğulu öznde kadın bedenini kültürel ve politik mücadelede bir saha olarak görür. Onun üzerinden kendi söylemini kurar ve kendine sınır çizmek, iç dinamiklerini belirlemek gibi çeşitli amaçlar uğruna Batılı kadını metinsel düzlemde yeniden inşa eder. Batı'yla tanışan "erkek" seyyahlar, tıpkı Oryantalist gezginlerin yaptığı gibi, iki coğrafya arasındaki farklılıkları kadın anlatıları üzerinden kurmayı denerler. Bu bağlamda "dişileştirilmiş" Batı'ya ve Batılı kadına dair beklentiler, Doğulu erkek öznenin dikkatini her şeyden çok "peçesiz" yani "ulaşılabilir" kadına yöneltir. Artık Batı tarafından gözlenen değil de gözleyen olan Doğulu özne, Batı'yı ve Batılı kadını "görmek istediği" her hale sokup hikâyeye etmeye başlayacaktır.

3.1. Şadan'ın Hayallerini Süsleyen "Hayal" Kadın

Tüm bu bağlamlardan yola çıkarak Halit Ziya Uşaklıgil'in *Bir Şi'r-i Hayâl* adlı hikâyeye kitabında bulunan "Şadan'ın Gevezelikleri" başlıklı hikâyeye bakılacak olursa görülür ki metinde yirmi yaşında bir Doğulu öznenin hâlihazırda edinmiş olduğu duyumlarla ve beklentilerle yaptığı Avrupa seyahati ve buradaki gözlemlerinin hikâyeleri Oksidentalist söylemler ağı içerisinde okura sunulur. Arzu eden ve bu mevcut arzusunu Avrupalı kadını tanımlayışına, hatta

"keşfedişine"; anlatıda kullandığı diline ve metaforlarına yansıtan Doğulu Şadan'ın hikâyeleri, metinsel düzlemde bir "misilleme"nin son derece bilinçli olarak kurulmuş örneklerini yansıtır.

"Şadan'ın Gevezelikleri" üst başlığı altında Avrupa'dan yeni dönmüş Şadan isimli bir Osmanlı gencinin Avrupalı kadınlarla yaşadığı maceralarının anlatıldığı hikâye dizisinin ilki "*Bir Şi'r-i Hayâl*" adlı öyküdür. Öyküde Şadan adlı gencin Avrupa'da tanışıp etkilendiği Avrupalı bir kadın tasavvur edilir. Bu kadının ne yapıp ne yapmadığı metnin ana konusunu oluşturur. Öykünün çerçeve hikâyesinde Şadan, Avrupa seyahati sonrası arkadaşlarını toplar ve Avrupa'da deneyimlediği "hayal" dolu günlerini iç hikâye tekniğini kullanarak zamanda geriye dönüşlerle sırasıyla anlatmaya başlar. Hem çerçeve hikâyesi hem de iç hikâyeleriyle anlaşmalı olarak bir Garbiyatçılık yönelimi gösterebilen bu metin, iç hikâyelerin yoğunluğu ve de çerçeve hikâyenin geri planda kalmışlığı ile anlatılanlarla okurun Avrupa ve Avrupalı kadın inşasına dair çıkarım yapmasına olanak sağlar.

Öncelikle, Garbiyatçılık üzerine çalışmalarıyla ünlü Mohamad Tavakoli-Targhi'nin *Refashioning Iran* adlı kitabında İranlı gezginler üzerinden örneklediği Avrupa'yı ve kadını betimlerken kadın ve doğayı beraber ele alma eğilimi "Şadan'ın Gevezelikleri" adlı hikâyede fazlaca görülür (Tavakoli- Targhi, 2001, s.39). Kadınların sık sık naif, korunmasız olarak resmedilmesi, özgürlüklerini serbestçe uçmalarına borçlu olan kuşlarla bir tutulur. Benzer şekilde kadınların "koparılacak" çiçekler olarak görülmesi kadının "naifliğine" vurgu yaparken, doğa ve toprak üzerinden kadının üretkenliğinin anlatılması gibi temalar metinde devamlı tekrar eden motiflerdendir. Bu bakımdan metin, Avrupa'yı kadın üzerinden tasvir ederken, doğa unsurlarını da dişileştirmiş ve doğayı bedenine benzetmiştir. Nitekim metinde "zarif bir çiçek gibi, aniden tutulsa kırılacak belyile" (Uşaklıgil, 2006, s.23) Şadan'ın karşısına çıkan "şuh ve aşufte" kadın, Avrupalı kadın tiplemesinin bir temsili olarak okura sunulur. Metinde bu kadın, son derece vahşi, hırçın ve şeytani vasıfları üstlenmiş bir kadın olarak çizilir. Bu sebepten bu metin, araştırmacıların üzerinde başkalıkçı söylem analizi yapabilmesini olanaklı kılar.

Metinde “öteki” kadının bedeni, cinsel çağrışımlarla birlikte Doğulu erkek öznenin her türlü nesnesi hâline gelmektedir. İç hikâyede Şadan adlı ana karakter, Paris’te bir sokak balosunda “askerlik ve kadınlığın tezatından icat olunmuş”(Uşaklıgil, 2006, s.12) ve “her tarafından şuhluk saçılan” (Uşaklıgil, 2006, s.13) Avrupalı bir kadına rastladığında kendini yıllardır görmeyi arzuladığı Batı ile karşılaşmış gibi hisseder. Şadan’a göre bu kadın Batı’nın vücut bulmuş hâlidir. Kadının yanında beş on dakika sokakta yürüyen Şadan, bu olayı çerçeve hikâye bölümünde arkadaşına aktardığı zaman, olayın üzerinden aylar geçmesine rağmen hâlâ o kadını arzuladığını söylemektedir. Ancak bu arzulayış, salt bir cinsel dürtüden çok daha fazlasıdır. Çünkü Şadan’a göre bu Avrupalı kadın, yaşadığı Doğu coğrafyalarında arasa da bulamayacağı bir *hayal* kadındır. Şadan’ın bu arzusu onu önceleyen tüm Avrupalı kadın fantezilerinin kristalize olmuş hâli olarak okunabilir.

Bu doğrultuda Şadan’ın anlattığı hikâye tam bir “kölelik ve disiplin, baskınlık ve itaat” fantezisidir. “Başının kırmızı tüyünden şuhluklar saçılan kalpağı, kamçısı, çizmeleri, mahmuzları [ve] her şeyi” (Uşaklıgil, 2006, s.22) ile Şadan’ı kendine meftun Batılı kadının karşısında Şadan titreyerek ve tapınarak onun emirlerini bekleyen ve ona itaat eden bir esir olmayı dilemektedir. Şadan’ın memleketine döndüğünde arkadaşına anlattığı Batılı kadın fantezisi tam olarak budur. Ancak kendisini Müslüman bir erkek olarak tanımlayan Şadan, Batı’nın bu “pis ve karanlık sapkınlığına” yenik düşmez ve Batılı kadın üzerinden Batı’yı reddeder. Bu doğrultuda, Şadan Batı’yı dişi olarak görür, ama bu dişilik Avrupalı kadının cinsel arzularından kaynaklanan bir dişil fanteziden başkası değildir. Çünkü Avrupa denilince Şadan’ın aklına gelen, şehvetli, arzulu ve cinselliğini yaşamak için her yolu mübah gören Avrupalı kadınlardır. Şadan’a göre Batı’yı Doğu’dan farklı kılan ise, Avrupalı kadının cinselliğini özgürce yaşayabilmesiyle bağlantılıdır. Ancak bu durum olumlanmaz, aksine metinde Şadan, Avrupalı kadını Doğulu erkek için âdeta bir tehlike unsuru olarak okura sunar. Ancak metin boyunca Şadan’ın arkadaşına Batı ile ilgili anlattığı her şeyin ucunun Avrupalı kadının arzu dolu bedenine dokunması, Doğulu özneye tuhaf,

ahlaksız gelen birçok şeyin alttan alta arzulanır hale gelmesinin bir ifadesi olabilir.

Dolayısıyla metinde Doğulu erkek çoğu zaman çelişkili bir durum içerisinde. Bir yandan Batılı kadının şuhluğundan ürperirken bir yandan da onu arzulayan Şadan'ın bu duygu durumu, okur karşısında metni egzotik bir malzemeye dönüştürürken, metinde Batılı kadının tasvir ediliş biçimi Avrupalı kadın hakkında yeni bir söylem üretmektedir. Çerçeve hikâyesinin sonlarına doğru, Şadan "tecrübesiz ve baştan çıkarılan erkek" söyleminden "muktedir, amacına ulaşmış ve arzusunu dindirmiş" başarılı erkek duruşuna geçer. Çünkü Avrupalı kadın ne yaparsa yapsın Şadan kendi "ahlak"ını korumayı başarmıştır. Metinde Doğulu erkeğin cinsellik konusunda kendine hâkim olabilen tavırlarına rağmen, anlatılan iç hikâyelerde kullanılan dil ve sayısız cinsellik metaforu taşıyan bir üsluba bakıldığında, Doğulu yazarların da Batılı yazarlar gibi, metinlerinde bir anlatı tekniği olarak cinsel içerikli metinlerin gücünden yararlandıkları ve bu doğrultuda okurun ilgisini çekmeyi amaçladıkları söylenebilir. Metinde anlatılan Batılı kadın ile Şadan'ın karşılaşma hikâyesinin üzerinden epey vakit geçmiş olmasına rağmen "<onun> güderi eldivenlerini çıkarıp o küçük parmaklarının ucunu öpmek için, kalpağının altından bağa tarakları fırlatıp sarı saçların altın tufanını saçmak için ilerleyeceğim..."(s.24) diyen Şadan, anlatının devamında bu fantezisini meşru görmez ve bu kadından uzak durulması gerektiğini muktedir ve kendinden emin bir biçimde arkadaşına aktarır.

Görüldüğü üzere, metinde arzu edilen Avrupa ile birlikte Avrupalı kadın da arzu nesnesine dönüşmüş, bakan göze göre olumlanan ya da "taşlanan" pozisyona koyulmuştur. Halid Ziya Uşaklıgil'in *Bir Şi'r-i Hayâl* adlı hikâye kitabında bulunan "Şadan'ın Gevezelikleri" başlığı altındaki hikâyelerde kadına bakış, hem bir acıma hem onun vahşi cazibesinden ürkmeye hem de onu bir arzu nesnesi olarak görme üzerinedir. Üstelik bu görme biçimi, Batılı kadın üzerinden Batı'ya yönelik büyük bir genelleme de içerir. Hikâyesinin başlığında dahi "bir şiir" olarak kalan Batılı hayal kadın, Doğulu öznenin kendisini konumlandığı yeri gösterir. "Doğu'nun metinler aracılığıyla kendi domestik düzenini sağlamaya yönelik bir çaba sarf ettiği" savı

bu metin için geçerli bir önerme olmasının yanı sıra, öznenin kendi kimliğini kurarken neleri göz önünde bulundurup bulundurmadağı sorusuna cevap vermesi bakımından da metin incelenmeye açıktır.

4. Sonuç Yerine

Mohamad Tavakoli-Targhi'ye göre "ötekinin görünür özellikleriyle kendini yansıtmaya ve kendini ön plana çıkarma başkalıkçı söylemlerin temel niteliklerindendir. Bu açıdan bakıldığında, Doğu ve Batı'nın birbirine bakışı, iki ötekinin kendini "ben" olarak ifade etmeye çabası şeklinde değerlendirilebilir. Fakat iki ötekinin de birbirine yönelik yaklaşımlarında simetrik bir ilişki ağının varlığından söz etmek güçtür" (Tavakoli- Targhi, 2001, s.36). Ancak edebî üretimler söz konusu olduğu zaman iki başkalıkçı söylemi ortak paydada buluşturan bir özellik karşımıza çıkmaktadır. Bu özellik, ötekiyi tanımlarken ötekinin cinselliğine dair bir söylem geliştirmek üzerinedir.

Nitekim, Şarkiyatçı söylemin cinsiyetçi tavrı bugün sosyoloji, edebiyat, tarih gibi birçok sosyal ve insanî bilimler araştırmacılarının oldukça üzerinde durduğu konulardan birisidir. Şarkiyatçı söylemin etkisinde kalan yazarların, "öteki" kadınların ne olduğu ve bu "öteki" kadınların cinselliği nasıl yaşadığı sorularından yola çıkarak edebî metinler üretmesi, başkalıkçı söylemleri güçlendirip yeniden biçimlendirirken, edebiyat sahasındaki kurmaca metinlerin bu tarz söylemlerle kurulmuş politik düzleminin araştırılması akademi camiasında disiplinler arası çalışmayı olanaklı kılar. Bu konuda yalnızca Şarkiyatçı söylem değil, Garbiyatçı söyleme dahil olan birçok Doğulu yazar da kendini ve ötekiyi tanımlamak adına kadın bedeni ve ötekinin cinselliği üzerine birçok edebî üretimde bulunmuşlardır. Bu edebî üretimlerin incelenmesi dönemin kültürel yapısını analiz edebilmek adına önemli bir çaba olurken bir taraftan da edebiyat, politika, kadın çalışmaları gibi çeşitli alanlarda araştırma yapacak kimseler için karşılaştırmalı bir zeminde yeni bir saha yaratmaktadır.

Yukarıda da belirttiğim üzere, elbette ki Şarkiyatçı ve Garbiyatçı söylem her zaman birbirlerine benzer olarak ilerlememektedir. Ancak söz konusu "öteki"yi metinselleştirmek olunca gerek Şarkiyatçılık gerekse de Garbiyatçılık evdeki, işteki, okuldaki, sokaktaki ve

özellikle yataktaki "öteki" kadının ne yapıp ne yapmadığıyla ilgilenip, kurmaca dünyasında bu piyasaya hizmet eden metinler üretmiştir. Tam da bu noktada, birçok edebî üretim aracılığıyla Batı fantezisinde Doğu dışı olurken; Doğu da Batı'yı metinsel düzlemde erotize etmek için dışı bir kimliğe büründürmüş ve "öteki" üzerine tanımlamalarını çoğunlukla hayalî ya da gerçek mekânlar ve bu mekânların içindeki hayalî ya da gerçek kadınlar üzerinden oluşturmuştur.

5. Kaynakça

- Ahıska, M. (2013), Occidentalism: The Historical Fantasy of the Modern, *The South Atlantic Quarterly*, 102, 2/3, Spring/Summer, 351-379.
- Ahıska, M. (2005), *Radyonun Sihirli Kapısı: Garbiyatçılık ve Politik Öznel-lik*, İstanbul: Metis.
- Aktay, Y. (2006), Her Karşılaşmanın İki Yanı Vardır, *Marife: Bilimsel Bi-rikim*, 6, 3, 427-436.
- Foucault, M. (1986), *Cinselliğin Tarihi 1*, Çev. Hülya Turan, İstanbul: Afa Yayıncılık.
- Gürbilek, N. (2016), *Kör Ayna Kayıp Şark*, İstanbul: Metis Yayıncılık.
- Hopwood, D. (1999). Sexual Encounters in the Middle East. "Arabs in Euro-pe." Reading, UK: Ithaca Press.
- Kanık, O. V. (2003). *Bütün Şiirleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Lewis, B. (1994). The Muslim Discovery of Europe. "Social and Personal.", London: Phoenix.
- Loti, P. (2003). *Aziyâde*, Haz., Birsal Uzma, İstanbul: Oğlak Yayınları.
- Oral, H. (2008). *Şiir Hikayeleri*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Parla, J. (1985). *Efendilik, Şarkiyatçılık ve Kölelik*, İstanbul: İletişim.
- Schick, I. C. (2000). *Batının Cinsel Kısıtı*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Schick, I. C. (2011). *Bedeni, Toplumu, Kainatı Yazmak: İslam, Cinsiyet ve Kültür Üzerine*, Çev. Pelin Tünaydın. İstanbul: İletişim.
- Tavakoli-Targhi, M. (2001). Refashioning Iran-Orientalism, *Occidentalism and Historiography*, New York: Palgrave.
- Uşaklıgil, H. Z. (2006). *Bir Şi'r-i Hayâl*, "Şadan'ın Gevezelikleri", Haz. Hülya Aslan. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Uşaklıgil, H. Z. (1992). *Bir Şi'r-i Hayâl*, "Şadan'ın Gevezelikleri", Çev., Şem-settin Kutlu. İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- Yeğenoğlu, M. (2003). *Sömürgeci Fanteziler*, İstanbul: Metis Yayıncılık.